

ПРЕДМЕТ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Демократизація українського суспільства, орієнтація його на загальноприйняті світові цінності та розбудова правової держави зумовили необхідність переоцінки права і перш за все ролі цивільного права як у наданні людині забезпечених можливостей прояву своєї індивідуальності та потреб, так і у розвитку самого суспільства. Із попелюшки, яку принижували елементи владного розподільчого регулювання, воно перетворилось у принцесу, а його основа – Цивільний кодекс – став в ряд фундаментальних законів цього суспільства та своєрідною конституцією громадянського суспільства. Як вдало висловився Матвеев Г.К., ЦК став своєрідною «шапкою Мономаха» для всіх приватних відносин. Будучи прийнятим представницьким, але все ж таки державним органом, ЦК має свою автономію від тієї ж держави, оскільки регулює нормальні людські правовідносини на засадах рівності, гуманізму, диспозитивності. Його норми як адекватне відображення економічних закономірностей створюють стабільну основу правового регулювання приватних відносин на користь їх учасників і опираються на «непорушні принципи свободи, свободи власності, свободи договору та підприємництва, що забезпечені у своїй реалізації належними механізмами судового захисту» [1, с.7]. (ступна ст. до пр. ЦК С.7) Якщо «об'єктивну сторону (функціонування Р.Б.) громадянського суспільства, як і кожного суспільства, ... становлять економічні закони» [2, с.30], які до того ж не визнають політичної формації та різного роду експериментів, то цивільне право і його стержень – ЦК стає пріоритетним серед інших нормативних актів. Тому не випадково, що прийняття цілої низки інших кодифікаційних актів ставиться в залежність саме від прийняття ЦК. Але не зовсім зрозуміла позиція Верховної Ради України з безкінечним переносом строків розгляду цього вкрай важливого законопроекту та порушенням зобов'язань України перед європейською спільнотою. Чинний ЦК практично вичерпав свої можливості для регулювання відносин в умовах демократичного суспільства та ринкової економіки. Скільки стару свиту не латай, вона новою ніколи не стане. До того ж слід мати на увазі, що на перехідному етапі економіки прийняти з першого разу бездоганний кодифікаційний акт вкрай важко, особливо при загостренні політичної боротьби. Можливо, до виборів Президента України це робити не варто через велику вірогідність спроб провести у ньому політично орієнтовані норми. Безумовно, що всі аспекти цивільних правовідносин також неможливо врахувати, що передбачає подальшу роботу над його удосконаленням. Окрім цього, враховуючи принцип «дозволене все те, що не заборонено законом», та появу внаслідок технічного та соціального прогресу нових об'єктів, а з розвитком підприємницьких правовідносин і сурогатних суб'єктів, в подальшому ЦК може доповнюватись новими інститутами та субінститутами.

Безумовно, що велике значення для формування змісту окремих інститутів нового ЦК буде мати чітке і обґрунтоване визначення предмета цивільно-правового регулювання. Згідно зі ст. 1 чинного ЦК України він окреслений майновими та особистими немайновими відносинами. Все інше перенесено у площину наукових розробок та суперечок. При цьому ця вельми гостра та, в деякій мірі, делікатну тему незаслужено обходять увагою науковці. До цих пір ми опираємось на класичне дослідження цієї проблеми, зроблене ще у 60-ті роки С.М. Братусем. Інших фундаментальних робіт з цієї проблематики вкрай мало.

У ст. 1 проекту ЦК України вказано, що цивільними є майнові та особисті немайнові відносини, заосновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, у тому числі відносин, які складаються у сфері підприємництва. Характерно, що у новому ЦК Російської Федерації при визначенні предмета цивільно-правового регулювання застосовано інший підхід. У його ст. 2 вказано, що цивільне законодавство визначає правове становище учасників цивільного обігу, підстави виникнення і порядок здійснення права власності та інших майнових прав, виключних прав на результати інтелектуальної діяльності (інтелектуальної власності), регулює договірні та інші зобов'язання, а також інші майнові і пов'язані з ними особисті немайнові відносини, засновані на рівності, автономії волі та майновій самостійності їх учасників. Таке визначення хоча і побудоване на системному підході та конкретизує окремі інститути цивільного права, але все ж таки є не досить конкретним та загальним.

Традиційно визначається, що предмет цивільного права складають майнові та особисті немайнові відносини, побудовані на рівності, автономності та свободі їх учасників. Якщо проти майнових відносин, що складають фундамент цивільного права, важко знайти вагомий контраргумент, то інші відносини либонь змінили свій характер (особисті немайнові), або отримали цілу гаму своїх особливих ознак, що поставило нагально питання про їх самостійність і необхідність законодавчого закріплення. Це стосується і майнових відносин. Перш за все мова йде про інші речові права: право володіння та право на чужі речі (сервітути), відомі ще з часів класичного приватного римського права. Отримавши хоча і загальне регулювання у проекті ЦК, останні не означені легально як предмет цивільно-правового регулювання. Загальновідомо, що ще з часів формування римського приватного права речеве право стало загальною категорією, а майнові (право власності) хоча і центральною їх ланкою, але лише як вид речевих прав. Тому, на нашу думку, уже в ст. 1 проекту варто вказати на те, що ним регулюються речеві, в тому числі майнові відносини. Якщо майнові відносини найбільш детально врегульовані проектом ЦК України, то цього не скажеш про права на чужі речі і особливо право володіння. До того слід враховувати і ту обставину, що право володіння може стати передумовою для виникнення права власності (набувальна давність), а сервітутне право має верх над правом власності. Але не тільки ними обмежується предмет цивільного права.

Про що ж йде мова? Аналіз самого проекту ЦК та інших поточних законів дає можливість виявити ряд специфічних відносин, що отримали

відносну автономію як від майнових, так і від особистих немайнових прав. Тут же логічно виникає питання, чи можуть особисті права бути майновими? Традиційно вони поділялись і до цих пір поділяються на особисті немайнові, не пов'язані з майновими, та особисті немайнові, пов'язані з майновими. Це не викликало майже ніяких заперечень до тих пір, поки не змінився характер права інтелектуальної власності та система реалізації прав на неї. Але ж сьогодні автору ніхто не заплатить і гривні до тих пір, поки його результат не буде товаром, поки він не знайде свого попиту. Єдиний виняток із загального правила – виплата винагороди автором відкриття. Така винагорода не має цивільного характеру, як і відкриття не має практичного застосування. Саме відкриття на сьогодні має унікальний характер і за своїми ознаками мало вписується до об'єктів права інтелектуальної власності. Воно – лідер, воно – вершина пізнання людиною об'єктивної реальності, а внаслідок цього і основа для подальшого практичного застосування. До лідера завжди і всюди застосовуються особливі нестандартні підходи, а до їх авторів, відповідно, особливі засоби захочувального порядку. У противному разі виникає загроза перетворення у буденність та сірість як самого відкриття, так і знеславлення його авторів. Тому винагорода авторам відкриттів виплачується за зовсім іншими правилами, чим винагорода за використання інших об'єктів права інтелектуальної власності.

Самі відносини інтелектуальної власності теж зазнали кардинальних змін. Традиційно вони пов'язуються із об'єктами – результатами творчої діяльності. Безумовно, що ці результати, як і інші об'єкти цивільних прав, мають свій правовий режим (вільного чи дозвільного використання, службові, таємні та інші винаходи тощо), але вони лише передумовляють права та обов'язки суб'єктів цивільного, а в ряді випадків і адміністративного права. Права інтелектуальної власності повинні бути орієнтовані не на об'єкт, а на суб'єкт. Цивільне право повинно слугувати інтересам людини, а не людина повинна бути залежна від права. У цивільному праві майже не висвітлюється проблема поділу самих об'єктів правовідносин на загальні та спеціальні, родові, видові та конкретні (безпосередні). Варто все ж таки використати підходи інших галузей права стосовно цивільно-правових відносин, адже набагато різноманітніші, мають більше барв та відтінків. Виходячи з цього, на нашу думку, права інтелектуальної власності полягають у можливостях їх носія, і у першу чергу автора, самому монополюно використовувати корисні властивості та переваги новинки, чи таке право надавати (забороняти) іншим заінтересованим особам. Власне з цього і виходить сучасна доктрина права інтелектуальної власності. Разом з тим в необхідних випадках, виходячи із суспільних інтересів, у передбачених законом випадках дозволяється вільне використання цих прав, особливо у тих випадках, коли вони стосуються безпеки життя та здоров'я людини, охорони довкілля, безпеки самої держави та в інших прямо передбачених законом випадках.

Дешо інший бути і підхід до особистих прав, таких як гідність, честь, ділова репутація тощо. Л.А.Корчевна, на наш погляд, слушно звертає увагу на те, що предметом правового регулювання у даному випадку є не самі ці цінності, а лише право на їх недоторканність, право на те, щоб вони

перебували у статичності [3, с.15]. Визнаючи людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, Конституція України визначає і право особи на них. Честь і гідність як оціночні категорії мають свою відносну статику і визнаються як абсолютні права. Тому коли право на них не порушується іншими особами, вони нерозривні від самого носія. У будь-якому випадку особа має своє самовизначення, як і суспільство визначає її місце серед оточення через призму загальноновизнаних людських цінностей. Але коли вони безпідставно порушуються, то у потерпілої особи виникає право на захист з метою повернення цієї статичності. Таким чином, особі надається не сама честь та гідність, а право на їх недоторканність та на захист у випадку паплюження особи. Паплюжити честь та гідність у відриві від їх носія неможливо. Саме його величність *право* (закони – царі, а договори – пани) стає об'єктом правового регулювання цивільного права. При цьому право повинно розглядатись в аспекті природного, невід'ємного права чи права, наданого уповноваженими на це особами чи самою державою.

Саме право отримало ряд своєрідних проявів: право інтелектуальної власності, корпоративне право, право користування природними ресурсами. Закон застосовує термін «інші права». Цивільне право, впорядковуючи вказані правовідносини, одночасно впорядковує і діяльність самих його суб'єктів, особливо у тому разі, коли вони діють задля досягнення загальної мети. Мова йде про відносини, названі О.Красавчиковим організаційними. Такі відносини з визнанням за людиною (кожен) права на заняття підприємницькою діяльністю (ст. 42 Конституції України) мають велике значення, особливо при створенні корпоративних підприємницьких структур. У чистому вигляді вони зустрічаються рідко, оскільки такі структури створюються не заради їх самих, а переслідують, як правило, майнові (отримання прибутку) або інші цілі. Але норми, що визначають відносини між співзасновниками, компетенцію керівних органів, порядок прийняття ними рішень тощо за своєю юридичною природою є організаційними і базуються на демократичних засадах цивільного права.

Право вимог відповідної поведінки, наприклад, припинити недобросовісну конкуренцію, добровільно чи за примусом обмежити своє монопольне становище відносно нове у цивільному праві явище, яке стало можливим з спочатком сором'язливого, а потім відкритого визнання приватної власності, урівняння всіх форм власності та допущення приватної ініціативи у підприємницькій діяльності. Невипадково, що проект ЦК уже у першій його статті наголошує, що підприємницькі відносини плоть від плоті є цивілістичними, що не викликало захоплення у представників школи господарського права і загострило застарілу полеміку між прихильниками моністичного та дуалістичного підходу у регулюванні приватних відносин. Прикро, що це призвело до уповільнення кодифікації цього права.

Право вимог уповноваженою особою належної поведінки кореспондується юридичним обов'язком іншої особи та імперативною вимогою для державних органів застосувати заходи примусу. З площини адміністративних правовідносин такі права вимог переведені у площину приват-

них. Можливість припинення контрафактних дій стало гарантом здійснення особистих свобод.

Корпоративне право з сфери дослідження зарубіжного, передусім американського права, де розрізняють управління персоналом (Corporate managment) та управління капіталом (Corporate falnelhen), перейшло у практичну площину і останнім часом стало предметом бурхливого нормативного регулювання на різних рівнях та з різними підходами (адміністративний, фінансовий, у тому числі податковий та інші). При цьому застосовуються без врахування специфіки нашого права правові механізми, що характерні для інших правових систем. Цілий ряд нормативних актів врегулювали відносини щодо управління ринком цінних паперів і не тільки зі сторони державних органів та спеціально створених комерційних структур фондового ринку. Таке право надається самому власнику цінних паперів. Але основу корпоративного права складають саме норми цивільного права, які в загальному вигляді сфокусовані у ст. 10 Закону України «Про господарські товариства». Учасникам такого товариства надається корпоративне право, яке в себе включає такі елементи:

- брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному установчими документами, за винятком випадків, прямо передбачених законом;

- брати участь у розподілі прибутку товариства і отримувати його частину (дивіденти), пропорціонально частки долі на момент строку виплати таких дивідентів;

- вийти у встановленому порядку з товариства;

- отримувати інформацію про діяльність товариства, у тому числі про річні баланси, звіти товариства про його результати діяльності, а також протоколи зборів;

- інші, передбачені законодавством та установчими документами, права.

Таким чином, ці права з одного боку, вписуються в ті ж речеві та немайнові права, але з другого боку, не можуть бути розірвані та бути окремими.

Питання про предмет цивільного права заслуговує належної уваги сучасних дослідників і максимальної деталізації у ЦК України.

З урахуванням наведеного, бажано, на наш погляд, ст.1 ЦК України сформулювати у наступній редакції: «Цивільними є речеві, в тому числі майнові, особисті, організаційні та інші пов'язані з реалізацією прав, а також вимог, правовідносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, особистій та майновій самостійності їх учасників, в тому числі відносини, що виникають при реалізації права на заняття підприємництвом».

Список літератури:

1. Головатий С., Довгерт А., Підопригора О., Пушкін О., Боброва Д., Кузнецова Н., Луць В., Ромовська З., Мусіяка В., Сібільов М., Шевченко Я. Передмова до проекту Цивільного кодексу України // Українське право. 1996. Число 2.(Спецвипуск).
2. Пушкін О. Правове поле і економіка громадянського суспільства в Україні. Основні напрямки реформи цивільного права в Україні. Збірник статей та матеріалів. Видання друге, доп. К.,1997.
3. Корчевна Л.О. Компенсація мо-

ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ КОРПОРАТИВНОГО І ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Цивільне право заслужено вважається провідним у будь-якій правовій системі світу. Його інститути відшліфовувалися науковими розробками видатних вчених і фахівців протягом століть шляхом поповнення скарбниці, закладеної ще за часів Римської імперії. Але, незважаючи на це, й зараз виникають та вирішуються проблеми, притаманні цивільному праву як і будь-якій системі. Це проявляється у перманентному групуванні та перегрупуванні цивільно-правових норм за інститутами (субінститутами), формуванні нових інститутів цивільного права, виділенні з нього груп норм права з наступним їх становленням в окремі галузі права та ін.

В очікуванні прийняття нового Цивільного кодексу України у нинішній час ми це спостерігаємо насамперед через оновлення правового і законодавчого регулювання цивільно-правових відносин, нагромадження окремих законів, що комплексно регулюють цивільно-правові (приватні) і публічні правовідносини і, як наслідок, перегляд багатьох інститутів цивільного права.

Реформування власності в Україні, виникнення господарських і, зокрема, акціонерних товариств (далі – АТ), поява акцій та інших цінних паперів відбилися не тільки на правовому регулюванні цих нових об'єктів і суб'єктів права, а й на теорії і класифікації юридичних осіб; праві власності і повноваженнях власника взагалі і стосовно таких об'єктів, як цінні папери; видах договорів і угод, їх принципах укладення. Останнє тягне за собою і втручання у такі високі правові матерії, як принципи цивільного права. Розглянемо тезисно деякі аспекти цих процесів

Ознаки юридичної особи, під якими ми традиційно розуміємо організаційну єдність; майнову відокремленість; самостійну майнову відповідальність; виступ у цивільному обігу від свого імені, зазнають істотних змін. Ще наглядніше це простежується на таких відомих характеристиках юридичної особи, як її існування незалежно від складу засновників (учасників) та наявності у неї самостійної волі, що не співпадає з волею окремих її засновників (учасників). Так, при централізації капіталу через передплату акцій численними особами, що набувають статусу акціонерів, вони настільки відокремлюють внесений ними в оплату акцій капітал, що навіть виникає необхідність у додатковій ланці їх зв'язку з капіталом – акціях. Тим самим досягається більший ступінь абстрагованості акціонерів від капіталу АТ з набуттям права власності на інші об'єкти – акції замість майна, що було внесено в їх оплату та перейшло у власність АТ. Ця ж ланка дозволяє простежити правовий зв'язок акціонера із АТ, бо відокремлення ним свого майна і придбання на нього права власності АТ не означає його безумовного відчуження. Акціонер набуває корпоративних прав: на участь у загальних зборах, на дивіденди та ін. Однак наслідком такої майнової відокремленості часто стає усунення акціонера від можливості їх реалізації або взагалі від виникнення у нього самих цих прав. Як